

Obsah

Predslov	9
1. Koniec sveta, ako ho poznáme	13
2. Ako myslia archeológovia	27
3. Palice a kamene: začiatok technológie	39
4. Korále a príbehy: začiatok kultúry	61
5. Chlieb a pivo: začiatok poľnohospodárstva	89
6. Králi a reťaze: začiatok štátu	115
7. Nič netrvá večne: piaty začiatok	143
Epilóg k slovenskému vydaniu	175
Bibliografia	181
O autorovi	193
Register	195

Predslov

Považujem sa za terénneho archeológa.* Nič nemám radšej ako prieskum hôr pri hľadaní archeologických lokalít alebo kopanie v zemi pri hľadaní úlomkov kostí a zlomených hrotov šípov. Presne to som robil posledných štyridsať rokov a stále sa každé leto teším na čas strávený „v teréne“. Ako väčšina archeológov i ja sa venujem archeológii, pretože ma baví zašpiniť sa, krčiť sa vo výkope na pražiacom slnku, kúpať sa v ľadovcových horských potokoch a mapovať nálezisko v studenom, prudkom daždi. A tiež, ako väčšina archeológov, aj ja robím archeológiu kvôli hlbokkej potrebe porozumieť ľudským dejinám.

Spýtajte sa archeológov, aby zdôvodnili, čím sa živia, a povedia, že skúmajú minulosť, aby poznali budúcnosť. Žiaľ, málokto z nás pre toto tvrdenie robí viac než len to, že o ňom hovorí. Rozhodol som sa, že je načase, aby som s tým niečo urobil; výsledkom je kniha, ktorú držíte v rukách.

Nemám v úmysle používať pravek na predpovedanie budúcnosti, na predpovedanie toho, čo príde, aby som mohol byť popredu oproti ostatným. Namiesto toho chcem pochopiť minulosť, aby som mohol pomôcť vytvárať budúcnosť. Predpokladám, že s tým súvisí aj to, že som sa stal otcom; záleží mi na svete, v ktorom budú žiť moji synovia. Nie som však politik a nikdy ním nebudem, takže sa nechystám vytvárať budúcnosť tým, že budem kandidovať na nejaký politický post. Ani nie som v takej finančnej situácii, aby som mohol prispieť svojím

* Autor používa slovné spojenie *dirt archaeologist* (špinavý archeológ alebo archeológ špiny v zmysle hliny a prachu), pričom ho dáva do úvodzoviek. Tento výraz sa vzťahuje na archeológa, ktorý uprednostňuje prácu vonku, v teréne (vykopávky, mapovanie atď.) oproti práci vo vnútri, v kabinete (spracovanie zozbieraných artefaktov, písanie správ, projektov, štúdií atď.). V našom prostredí tomuto termínu zodpovedá výraz terénny archeológ (pozn. prekladateľa).

majetkom na dobrú vec. A nie som ani ekonóm, ktorý by mohol povedať, ako vytvoriť štruktúru ekonomiky tak, aby to neškodilo ľuďom z nižších vrstiev. Nie, ja som len terénny archeológ. Preto využívam to, čo poznám, teda pravek, a táto kniha je mojím malým príspevkom k tomu, aby sa svet stal lepším miestom pre budúce generácie.

Táto posledná veta sa mnohým bude zdať hlúpa, ba až prehnane optimistická. Na začiatku 20. storočia niektorí ľudia naivne verili, že ľudstvo sa nachádza na prahu svetového mieru. Potom vypukla prvá svetová vojna. „Dobre nám tak,“ pomysleli si určite niektorí ľudia. Poľavili sme v ostražitosti a ocitli sme sa vo vojne tankov a otravných plynov. Náš postoj k budúcnosti sa odvtedy zhoršuje. Niekedy sa zdá, že nie je žiadny, ale vôbec žiadny dôvod na nádej. Ale ja som sa rozhodol, že budem dúfať, pretože ak nebudem – ak my nebudeme –, potom svet určite pôjde do pekla. Úprimne povedané, nie som optimista, ale som praktický človek. A tak si vyberám postoj, ktorý povedie k výsledku, o ktorý sa všetci usilujeme.

Rozhodol som sa tiež, že táto kniha bude krátka, láskavá a miestami odľahčená. Niežeby som pravek nebral vážne, nehovoriac o budúcnosti sveta. Práve preto, že oboje beriem vážne, som chcel napísať knihu, ktorú by ľudia mohli skutočne čítať. Ak chcete dlhý, pochmúrny výklad o tom, čo všetko sa v najbližších rokoch stane, máte k dispozícii množstvo iných kníh. Zameriam sa skôr na to, čo by ľudstvo mohlo urobiť správne, než na to, čo urobilo zle.

Niektorí moji kolegovia budú polemizovať o tom, ako som sa rozhodol prezentovať pravek, a možno sa im nebudú páčiť všetky detaily a alternatívne perspektívy, ktoré som vynechal. Vopred sa im ospravedlňujem, ale musím povedať príbeh tak, ako som ho pochopil ja. A sústredím sa na celkový obraz, pretože si myslím, že to je najväčší prínos archeológie.

*

Táto kniha sa začala ako prednáška na Washingtonskej štátnej univerzite v roku 2007, kam som prišiel na pozvanie katedry antropológie. Vážim si trpezlivosť poslucháčov, ktorí si museli vypočuť prvú, nesformulovanú verziu týchto myšlienok. Tieto myšlienky som rozvíjal na ďalších prednáškach na Arizonskej univerzite, Coloradskej

univerzite, Nevadskej univerzite a Wyomingskej univerzite. Opäť si vážim možnosti, ktoré mi tieto prednášky poskytli, aby som o tejto téme viac premýšľal.

Knihu som začal písať počas sabatikalu na St. John's College na Cambridgeskej univerzite na jeseň roku 2012. Som vďačný za kanceláriu, ktorú mi tam poskytli (obzvlášť preto, že je z nej výhľad do záhrady), a za rozhovory s Robertom Hindom a starým priateľom Nickom Jamesom. Ďakujem tiež Jamesovi Ahernovi, Markovi Heinzovi, Stephenovi Leksonovi, Lin Poyerovej, Rachel Reckinovej, Torbenovi Rickovi, Lynne Schepartzovej a Carle Sinopoliovej za pripomienky k počiatočným pracovným verziám knihy; Lenore Hartovej za pomoc pri písaní prospektu; redaktorovi vydavateľstva University of California Press Reedovi Malcolmovi za to, že s touto knihou zariskoval; a zodpovednej redaktorky Barbare Armentroutovej. Existuje príliš veľa ľudí, ktorí mi nejakým spôsobom pri písaní tejto knihy pomohli, aby som ich tu všetkých vymenoval, ale ďakujem aj mnohým kolegom, ktorí mi počas posledných rokov láskavo odpovedali na otázky, keď som pracoval na rukopise. Všetky chyby sú, samozrejme, iba moje.

Kariéra archeológa mi umožnila cestovať po celom svete. Tieto cesty mi poskytli perspektívu, ktorá bola pre dokončenie tejto knihy kľúčová. Nemohol by som ich uskutočniť a túto knihu by som nemohol napísať bez Lin Poyerovej – priateľky, dôverníčky, kritičky a manželky. Ďakujem. Kam pôjdeme teraz?

*Robert L. Kelly
Laramie, Wyoming
máj 2016*

1. KAPITOLA

Koniec sveta, ako ho poznáme

Videl som včerajšok. Poznám zajtrajšok.

Nápis v Tutanchamónovej hrobke

„Môj otec,“ povedala potichu postaršia žena, „sa narodil v otroctve.“

V osemdesiatych rokoch minulého storočia, keď som učil antropológiu na Louisvillskej univerzite, som mal prednášku, v ktorej som použil archeológiu na nahliadnutie do budúcnosti. Snažil som sa byť optimistický a myslel som si, že sa mi to podarilo, ale jeden študent sediaci v prvom rade zdvihol ruku a sklúčene povedal: „Ako to bolo doteraz, tak to bude vždy.“ Ťažko som hľadal odpoveď, keď mi prišla na pomoc staršia Afroameričanka. Poznal som túto ženu, pretože často zostávala po skončení prednášky, aby sme sa pozhovárali. Vedel som, že sa narodila v roku 1905, že v ranom veku nemala možnosť sa vzdelávať a že sa najprv postarala o vzdelanie svojich detí a vnúčat, kým sa rozhodla, že prišiel čas na jej vlastné. Ale očividne som o nej nevedel všetko.

Keď rozprávala, študenti sa otočili a pozerali na ňu, akoby ju videli po prvý raz. Nikto z nich nebol nikdy tak blízko k ohavnej inštitúcii otroctva ako ona. Vysvetlila im, že jej otec sa narodil tesne pred Vyhlásením o oslobodení otrokov* a oženil sa až vo vyššom

* *Emancipation Proclamation*, teda Vyhlásenie o oslobodení otrokov, vydal prezident Abraham Lincoln počas americkej občianskej vojny (1861 – 1865) 1. januára 1863 (pozn. prekladateľa).

veku. Prežil obdobie obnovy* a ona sama prežila éru Jima Crowa,** lynčovania KKK,*** Selmy a hnutia za občianske práva.**** „Veci sa menia,“ uzavrela.

Pesimistický študent ju však odmietol mávnutím ruky. Bolo to nezdvorilé, ale nebola to nezdvorilosť, čo chcel naznačiť; bola to beznádej.

Asi ste už počuli vtip o tom, že svetlo na konci tunela je protiidúci vlak. Takto vidia mnohí ľudia budúcnosť – rúti sa na nich lokomotíva a nie je kde uskočiť z koľají. A prečo nie? Pretože klimatická zmena, ekonomická nerovnosť, preplnené mestá, globálne znečistenie, terorizmus, skorumpované politické systémy, náhodné streľby a zverstvá v mene náboženstva ponechávajú málo priestoru pre nádej. Mnoho ľudí má dnes pocit, že ich život je jednou nekonečnou epizódou zo seriálu *The Walking Dead* (Živí mŕtvi), kde na každom rohu číhajú zombie.

Dôvod na nádej však existuje a ekonóm Herbert Stein nám vo svojom „zákone“ hovorí prečo: ak niečo nemôže trvať večne, tak nebude. Ako archeológ viem, že pravek potvrdzuje Steinov zákon. Už letmý pohľad na dávny svet nám hovorí, že minulosť bola úplne iná ako súčasnosť. Pred 15 000 rokmi boli všetci na svete lovcami a zberačmi, dnes už nie je takmer nikto. Len málo ľudí je dokonca poľnohospodármi a v skutočnosti sa len malá časť svetovej populácie priamo zaoberá výrobou potravín. Naši predkovia z doby kamennej

* *Reconstruction Era* bolo obdobie po občianskej vojne (Lincoln ju vyhlásil už v roku 1863), trvajúce do roku 1877. Šlo o obnovu vojnou zničeného Juhu, jej nemenej dôležitou súčasťou však bolo i zavedenie a presadenie zákonov zrovnoprávňujúcich bývalých otrokov (pozn. prekladateľa).

** *Jim Crow Laws*, teda zákony Jima Crowa, bolo obdobie rasovej segregácie na Juhu, ktoré trvalo od konca obnovy Juhu do roku 1965, keď boli segregáčné zákony zrušené na základe zákona o občianskych právach z roku 1964. Počas tohto obdobia južanské štáty obmedzovali práva černochoch prijímaním tzv. *Black codes* (černošských zákonníkov), ktoré týchto diskriminovali. Pomenovanie Jim Crow pochádza z piesne (a tanca) *Jump Jim Crow* z dvadsiatych rokov 19. storočia, ktorá zosmiešňovala černochoch (pozn. prekladateľa).

*** Ide o skratku známej rasistickej organizácie Ku Klux Klan, bojujúcej za nadvládu belochov v USA. Vznikla počas éry obnovy Juhu a existuje dodnes (pozn. prekladateľa).

**** *Civil Rights Movement* (Hnutie za občianske práva) trvalo od roku 1954 do roku 1968 a jeho súčasťou bol i známy protestný pochod v Alabame zo Selmy do hlavného mesta štátu Montgomery v roku 1965. Najznámejším predstaviteľom hnutia bol Martin Luther King, ktorý bol zavraždený v roku 1968 (pozn. prekladateľa).

si nedokázali predstaviť našu vyspelú technológiu alebo globálnu ekonomiku. Áno, veci sa menia.

Ale už počujem, ako hovoríte: „Dobre, veci nie sú také, aké boli, ale možno také, aké sú teraz, budú už navždy. Možno sme sa dostali na koniec dejín.“

Možno, ale pochybujem o tom. Pochybujem o tom, pretože pochopenie toho, prečo sa ľudstvo v minulosti zmenilo, nám pomáha pochopiť, prečo bude budúcnosť iná ako dnešok. V skutočnosti ma pochopenie praveku vedie k záveru, že v blízkej budúcnosti môžeme očakávať radikálnu zmenu všetkého, od technológie cez politiku až po medzinárodný poriadok – dokonca aj zmenu samotného charakteru ľudstva.

A teraz počujem, ako hovoríte: „V poriadku, všetko sa zmení. Všetci sa rútime do katastrofy!“

Túto možnosť síce nemôžem vylúčiť, ale nemyslím si, že práve toto je poučenie zo šiestich miliónov rokov ľudskej evolúcie.

Z hľadiska druhu je úlohou evolúcie zabezpečiť pokračovanie genetického materiálu daného druhu. Pokiaľ žijete, aby ste sa rozmnožovali a vychovávali mláďatá, aby sa tieto ďalej rozmnožovali, evolúcia sa o vás nezaujíma. Nemá žiaden väčší účel. Zvláštne na tomto procese však je, že pri dosahovaní svojho cieľa evolúcia vytvorila niektoré tvory, ktoré sa výrazne líšia od tých, s ktorými začala. Cicavce sú produktom jednobunkových organizmov, ktoré pred stovkami miliónov rokov zvádzali mikroskopické boje v pravekých moriach. Tie spevavé vtáky, ktoré vám sladko štebocú na plote, pochádzajú zo strašných dinosaurov (myslite na to, keď budete nabudúce chrumkať kuracie nugetky). A všetci dnešní ľudia – od holandských chovateľov dojníc až po počítačových vedcov zo Silicon Valley – sú výsledkom toho, že sa naši predkovia snažili byť čo najlepšími lovcami a zberačmi. V snahe byť niečím dosiahnu organizmy bod zlomu a stanú sa niečím úplne iným. To je to, čo evoluční teoretici označujú ako *nečakane vznikajúce javy*.

V tejto knihe tvrdím, že ľudia prešli za posledných šesť miliónov rokov štyrmi takýmito zlomovými bodmi. Nazývam ich *začiatky*, pretože označujú obdobia, keď sa zmenil základný charakter ľudskej existencie a náš druh začal nový život. V chronologickom poradí ide o začiatok technológie, začiatok kultúry, začiatok poľnohospodárstva a začiatok

politickej organizácie nazývanej *štát*. Poznanie toho, ako archeológovia rozpoznávajú tieto počiatky, nás dovedie k záveru, že sme sa dostali k ďalšiemu zlomovému bodu: k piatemu začiatku.

Ludia sa dostali ku každému z týchto začiatkov prostredníctvom viacerých procesov, ale hlavným hnacím motorom bola zvýšená konkurencia spôsobená rastom populácie. Ak neviete o evolúcii nič iné, pravdepodobne poznáte aspoň výraz „prežitie najschopnejších.“ Často sa pripisuje Darwinovi, hoci on ho nevymyslel (to urobil jeho súčasník Herbert Spencer; Darwin ho použil v neskorších vydaniach knihy *O pôvode druhov*). Evolúcia sa skutočne vyžíva v konkurencii; jej súčasťou je konkurenčné a bezohľadné správanie (ani toto nepovedal Darwin; je to z básne *In Memoriam A. H. H.* od Alfreda Tennysona z roku 1850). Konkurencia zabezpečuje životné potreby tým, že organizmus získava výhodu nad ostatnými, a to tak, že je lepší pri hľadaní potravy, prístrešia alebo partnerov. Ako uvidíme v nasledujúcich kapitolách, naši predkovia z pleistocénu, ktorí používali kamenné nástroje, porazili tých, ktorí ich nemali. Tí, ktorí získali schopnosť kultúry, porazili tých, ktorým sa to nepodarilo. Poľnohospodári nakoniec ovládli lovcov a zberačov. A náčelníctva a kmene podľahli štátnym spoločnostiam, ktoré dnes dominujú svetu.

Napriek sile konkurencie si tí, ktorí študujú evolúciu, uvedomujú, že altruizmus a spolupráca sú tiež základnými zložkami evolučného procesu.¹ Pomáhajú vytvárať spojenectvá a spojenectvá – vzájomne výhodné vzťahy typu „poškriabeš ma na chrbte a ja poškriabem teba“ – sú často neoddeliteľnou súčasťou súperenia. Očakávam, že v piatom začiatku, v ktorom sa práve nachádzame, bude evolučný proces podporovať viac takýchto vzťahov a prinesie hospodársky, sociálny a politický poriadok založený viac na spolupráci ako na súperení; v skutočnosti by piaty začiatok mohol znamenať éru, v ktorej budeme súťažiť v spolupráci.

Podľa mňa je jedinou otázkou, či tento prechod, piaty začiatok, uskutočníme ľahkou alebo ťažkou cestou.

*

Určite boli časy, keď som chcel byť kovbojom, hasičom alebo astronautom, ale nedokážem si vybaviť, že som niekedy chcel byť niečím iným ako archeológom. Ako chlapec som miloval pobyt vonku v prírode,

kempovanie a myšlienku žiť z toho, čo poskytuje zem. To ma priviedlo k záujmu o pôvodných obyvateľov Ameriky a o to, ako kedysi žili. Čítal som, čo sa dalo, hľadal jaskyne a zbieral hroty šípov na poliach suseda, ktorý choval dojnice. Fascinovalo ma všetko staré, a tak som podľa starých máp sledoval koloniálne cesty, skúmal rozpadnuté základy opustených mlynov a kvôli fľašiam prehľadával staré smetiská. Svoju izbu som zaplnil hrotmi šípov, kosťami a skamenelinami. Našťastie mi rodičia túto záľubu dopriali a keď som mal jedenásť alebo dvanásť rokov, mama mi dala výťažok knihy sira Leonarda Woolleyho *The Young Archaeologist* (Mladý archeológ) z roku 1961; stále leží na stole v mojej univerzitnej kancelárii. Možno si myslíte, že je to divné detstvo, ale v skutočnosti mnohí profesionálni archeológovia objavili svoju vášeň pre archeológiu už v mladom veku.

Uchvátil ma časopis *National Geographic*, a to najmä svojimi článkami o „primitívnych“ ľuďoch žijúcich vo vzdialených končinách a tými o Jane Goodallovej a jej šimpanzoch. Tento časopis ma priviedol k práci Louisa a Mary Leakeyovcov, ktorí v tom čase objavovali pozostatky našich prvých ľudských predkov vo východnej Afrike. Túžil som byť tam, v Olduvajskej rokline, chodiť po tých pustých svahoch a hľadať drobné kúsky kostí. Hoci som vyrastal na vidieku v Novom Anglicku, moje srdce vždy patrilo vetrom ošľahaným púšťam a horám.

V roku 1973, keď som mal šesťnásť rokov, mi pozorný stredoškolský poradca ukázal brožúru organizácie *Educational Expeditions International* (EEI, Medzinárodné vzdelávacie expedície); dnes je známa ako *Earthwatch*. Táto skupina spája záujemcov o dobrovoľníctvo s terénnymi vedcami, ako sú geológovia, biológovia, zoológovia a archeológovia. EEI poskytovala štipendiá študentom stredných škôl, aby mohli stráviť leto prácou na výskumných projektoch. Podal som si žiadosť, jedno som dostal a poslali ma pracovať k Davidovi Hurstovi Thomasovi, archeológovi z Amerického prírodovedného múzea. Mal som šťastie, že sa moje cesty skrížili s cestami vychádzajúcej hviezdy. Pracoval som s Davidom, keď odkrýval jaskyňu v strednej Nevade, a potom ešte niekoľko rokov, až kým som nezačal svoj vlastný doktorandský terénny výskum. Dnes sme spoluautormi dvoch vysokoškolských učebníc.

Za posledných viac než štyridsať rokov som sa zúčastnil na terénnych projektoch na západe Spojených štátov, ako aj na americkom

juhovýchode, v New Yorku (kde som pomáhal pri vykopávkach na nálezisku na Wall Street), v Maine a Kentucky. Pracoval som na inkskej lokalite na okraji čilskej púšte Atacama. Kopal som na 13 000 rokov starých „paleoindiánskych“ táboriskách, v latrínach z 19. storočia, na pohrebiskách, v pueblách a jaskyniach – v púšťach a vlhkých lesoch, na pobreží a na vrcholoch hôr s nadmorskou výškou vyše 3600 metrov. Tiež som robil etnografický výskum u Mikeov na Madagaskare, čo je kmeň lovcov a zberačov, ktorý svoju obživu dopĺňa jednoduchým záhradníčením.

Počas toho všetkého u mňa pretrvával záujem o lovcov a zberačov. Pripúšťam, že ich počiatočná príťažlivosť pre mňa mala romantický nádych. Na ľuďoch, ktorí žijú jednoducho, využívajú svoju vynaliezavosť a úsilie na zber toho, čo poskytuje príroda, a zanechávajú po sebe len malú stopu, bolo niečo veľmi zemité a rýdze. Zdalo sa mi, že lovcia a zberači boli najbližšie k tomu, ako by ľudia mali žiť: pokojne, v malých skupinách, s malým množstvom hmotného majetku.

Samozrejme, ako väčšina vecí, ktorým veríme ako mladí, aj toto bola čiastočne ilúzia. Lovci a zberači môžu byť násilní a teritoriálni – a materialistickí: jeden mladý Mikea sa ma spýtal, či by som mu nepriniesol „lietadlo alebo možno traktor“, a iný ma požiadal o úplne všetko, čo som so sebou mal, vrátane mojej svadobnej obrúčky. Mnohí lovcia a zberači lovili niektoré druhy zvierat, až kým ich nevyhubili, a iní menili vegetáciu v krajine jej pravidelným vypaľovaním. Keď jeden Mikea nechal za sebou horiacu savanu, spýtal som sa ho, prečo to urobil. Prekvapene sa na mňa pozrel a odpovedal: „Bude sa nám tadiaľ pri návrate ľahšie prechádzať.“ (Mal pravdu.)

Ľudia strávili 99 percent svojej existencie ako lovcia a zberači; bola to nesmierne úspešná adaptácia. Preto nemôžem študovať lovcov a zberačov bez toho, aby som sa zamyslel aj nad tým, aký bol život prvých ľudí a ako sme sa stali tým druhom, ktorým sme. A to ma viedlo k zamysleniu, prečo sme sa zmenili, prečo sme sa stali poľnohospodármi a prečo sme vytvorili mestá, armády, otroctvo a vládnuce triedy. Ak jednoduchá technológia spojená so životom v malých rovnostárskych kočovných skupinách fungovala tak dobre a tak dlho, prečo sme sa jej vzdali? Prečo stále nie sme lovcami a zberačmi?